

NƏSR ƏSƏRLƏRİNİN REDAKTƏ PRİNSİPLƏRİ

KNYAZ ASLAN

*Bakı Dövlət Universiteti**Kitabşünaslıq və Nəşriyyat işi kafedrasının müdiri,**pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent**knyazaslan@mail.ru*

Elmi məqalədə ədəbi-bədii nəşrlərin müxtəlif janrlarının redaktəsinin xüsusiyyətləri araşdırılmışdır. Burada ilk növbədə nəsr əsərlərinin özünəməxsus redaktəsinə diqqət yetirilmişdir. Müəllif ayrı-ayrı ədəbi janrların (hekayə, novella, oçerk, xatirə, povest, roman) redaktor hazırlığı məsələlərini təhlil etmiş, müəyyən ümumiləşdirmələr aparmışdır.

Açar sözlər: ədəbi-bədii əsərlər, nəsr, lirika, dram, yazıçı, nasir, hekayə, novella, oçerk, xatirə, povest, roman, redaktə işi.

Giriş. Bədii ədəbiyyat nəşrlərinin kütləsi olduqca zəngin və rəngarəngdir. O, milli və xarici klassikləri, müasir Azərbaycan və dünya ədəbiyyatını əhatə edir. Son zamanlar Azərbaycanda bədii və uşaq ədəbiyyatının illik ümumi tirajı yüz minlərlə nüsxə təşkil edir.

Nəşriyyatlar müntəzəm olaraq ayrı-ayrı əsərlər, seçilmiş əsərlər, toplular, almanaxlar, müntəxəbatlar və s. nəşr edir. Ümumi fikir, mövzu, oxucu məqsədi və ya təyinatı baxımından birləşdirilmiş bir çox nəşrlər seriyalarla buraxılır. Seriyalar adətən ümumi ad altında və eyni tipli tərtibatla çıxan nəşrləri əhatə edir. Nəşrlər oxucu auditoriyasının müxtəlif tərkibli strukturunu, bədii ədəbiyyat mütaliəsinin məqsədinin bir-birindən fərqi nəzərə alaraq yaşlılar üçün kütləvi populyar və elmi nəşrlər, məktəbəqədər və məktəbyaşlı (kiçik, orta, böyük məktəb yaşlı) uşaqlar və yeniyetmələr üçün isə xüsusi nəşrlər hazırlayırlar.

Hazırda Azərbaycanda bir sıra dövlət və qeyri-dövlət (özəl) nəşriyyatları Azərbaycan dilindən başqa rus, ingilis, türk və başqa dillərdə bədii ədəbiyyat nəşr edir. Kitabların ümumi miqdarının təqribən 90%-i Azərbaycan dilində çap edilir. Müasir poliqrafiya bazasına malik olan "Azərbaycan", "Çaşıoğlu", "Şərq-Qərb", "Nurlan", "Nurlar", "Elm və Təhsil", eləcə də "Azərnəşr", "Elm", "Yazıçı" və digər tanınmış nəşriyyatlar kütləvi nəşrlərdən elmi nəşrlərə qədər bütün tiplərdə milli və xarici ədəbiyyat çapdan buraxırlar.

Bütün bu ədəbi əsərlərin nəşrə hazırlanması peşəkar redaktorların səmərəli yaradıcılıq fəaliyyəti sayəsində mümkün olur. Çap məhsulları içərisində bədii ədəbiyyat ad və tiraj baxımından əsas və mühüm çəkiyə malikdir.

Əsas hissə. Bədii ədəbiyyat həyat hadisələrini, insanın istək və arzularını, fikir və duyğularını əks etdirən şifahi və yazılı söz sənətidir. "Ədəbiyyatşünaslıq

terminləri lüğəti"nə əsasən, Yaxın və Orta Şərqi bir çox xalqlarının işlətdiyi "ədəbiyyat" termini mənşəcə VIII-IX əsrlərdə ərəblər arasında orijinal didaktik əsərlər məcmuəsi kimi başa düşülən "ədəb" termini ilə əlaqədardır [3, s. 21-22].

Bədii ədəbiyyatın insana qüdrətli, hərtərəfli təsiri, onun iç dünyasını əks etdirməsi, cəmiyyətin dəyərlər sistemini möhkəmləndirmək, ideoloji inamların və şəxsiyyətin mənəvi normalarının formalaşmasına fəal təsir göstərmək qabiliyyəti tərbiyə sistemində incəsənətin başqa növləri ilə birlikdə onun tutduğu mühüm yerin əhəmiyyətini müəyyənləşdirir. Müasir şəraitdə də bədii ədəbiyyat xüsusi tərbiyəvi dəyər kəsb edir.

Rus alimi M.Kozovanın qeyd etdiyi kimi, ədəbiyyatın nəşri bir sıra mərhələlərdən ibarət olan fasiləsiz prosesdir. Həmin proseslərin ardıcılığını belə müəyyənləşdirmək olar:

- Tematik planlaşdırma;
- Əlyazma üzərində bilavasitə iş (rəy vermə (resenziya yazma), əlyazmanın redaktor təhlili, düzəliş prosesi);
- Nəşriyyat orijinalının hazırlanması;
- Kitabın buraxılışı,
- Kitabın yayımı;
- Oxucu tələbatının öyrənilməsi [11].

Ədəbi-bədii kitabın hazırlanması zamanı bütün bu mərhələlər bədii yaradıcılığın xüsusiyyətlərindən irəli gələn spesifik təməllərlə başa çatır. Redaktorun əsərin özü üzərində işi (mətnə yanaşma, onun qiymətləndirilməsi meyarları, təhlil metodikası) redaktənin bədii ədəbiyyatın spesifikasiyası ilə sıx bağlı olan xüsusi sahəsidir. Bu, hər şeydən əvvəl onunla əlaqədardır ki, bədii ədəbiyyat incəsənət növlərindən biridir və onu fərqləndirən bütün tipik xüsusiyyətlərə malikdir. Onlardan ən əhəmiyyətlisi insan varlığının zənginliyinin və müxtəlifliyinin bədii obrazlarla ifadəsidir. Məhz bu aspektdə ədəbi-bədii əsər redaktor təhlilinin obyektinə kimi çıxış edir.

Ədəbi əsər redaktorun qarşısında bədii yaradıcılığın bədii mətnlə möhkəmləndirilmiş nəticəsi şəklində durur.

Estetika bədii yaradıcılığın həyatı dərk etmənin xüsusi üsulu, ictimai şüur forması, həqiqətin qavranılması və yenidən canlandırılması vasitəsi kimi izah edir. Bizi əhatə edən ətraf dünya incəsənətdə xüsusi bədii-obrazlı sistem şəklində əks olunur. Bununla yanaşı, incəsənətin hər bir növündə öz vasitələrindən istifadə olunur: məsələn, heykəltəraşlıqda mərmər, tunc, rəssamlıqda rənglər, musiqidə səs ahəngləri, baletdə insan bədəninin plastik hərəkətləri əsas rol oynayır. Bədii ədəbiyyatda isə söz mühümdür. Təsadüfi deyil ki, böyük rus yazıçısı Maksim Qorki bədii ədəbiyyatı söz vasitəsi ilə plastik təsvir (ifadə) sənəti adlandırmışdır. Ədəbiyyat obrazların yaradılması zamanı material kimi sözdən istifadə etməklə oxucunun təəssüratlar sferasını genişləndirərək, insan xarakterlərinin, əlaqələrin və münasibətlərin inkişaf qanunlarını anlamağa im-

kan verərək, zaman və məkan daxilində gerçəklikləri göz önündə yenidən canlandırır. Bütün bunlar dilin praktik baxımdan bədii obrazları yaratmaq üçün hüduzsuz qüdrətə malik olması sayəsində baş verir [11].

Ədəbiyyat haqqında elm üç bədii təsvir növünə ayrılır: epik növ, lirik növ, dramatik növ. Qısaca ifadə etsək, epos – insanların həyat yolunu və onların iştirakçısı olduğu hadisələri təhkiyə yolu ilə; lirika – həyatı bu və ya digər şəraitin təsiri nəticəsində yazıçının mənəviyyatında yaranan hiss, fikir və həyəcanları göstərmək yolu ilə; dram – həyatı hərəkətlər vasitəsilə, səhnədə göstərilən adamların hiss-həyəcanları, danışıqları və davranışları vasitəsilə əks etdirir.

Hər üç ədəbiyyat növü bədii nitqin iki formasında – nəsr və poeziya formasında təqdim edilir. Hər bir növ öz növündə müxtəlif janrlı əsərlər sistemi ilə təqdim edilir. Belə ki, epik növ roman, povest, hekayə, novella, oçerk, xatirə (memuar) və s. kimi janrlara ayrılır. Sözüün dar mənasında qəhrəmanlıq dastanlarına da epos deyilir. Məsələn, "Kitabi-Dədə Qorqud" eposu, "Koroğlu" eposu və s.

Epik əsərlərin başlıca xüsusiyyəti hekayəçilik, təhkiyəçilikdir. Başqa sözlə, epik əsərlərdə əhvalat "kənar" nağıl olunur. Qədim yunan alimi Aristotelin sözləri ilə desək, epik əsər yazan sənətkar "bir növ özündən kənar hadisələr haqqında" danışır. Əhvalatın baş verdiyi zamanla nağıl olunduğu zaman arasında müəyyən bir məsafə olur; yəni əhvalat təhkiyədən əvvəl baş verir. Nağıl edən adam baş vermiş bir əhvalatı xatırlayan şəxs kimidir.

Epik əsərdə təhkiyə çox vaxt qrammatik cəhətdən keçmiş zaman çərçivəsində olur [3, s.64].

Lirik növdə şeir və poema janrları fərqləndirilir. Lirik üçün insanın hiss, fikir və həyəcanlarının ifadə edilməsi, yəni bədii təsvirlə ötürülməsi tipik sayılır. Lirik əsərlər həcm baxımından qısa və yığcam olsa da, burada həyat bədii, məcazi surətdə, dərindən əks etdirilir. Burada dörd əsas məqamı fərqləndirmək ehtiyacı yaranır:

1) Lirik şair həyat üçün tipik həyəcanları verməyə çalışdığına görə onun əsərində bədii ümumiləşdirmə olur;

2) Şair bilavasitə müəyyən bir adamın canlı, həyatı həyəcanlarını verdiyinə görə onun əsərində fərdiləşdirmə olur;

3) Şair yalnız öz həyəcanlarını deyil, ictimai tipin həyəcanlarını verdiyinə görə onun əsərində xəyal ünsürü olur;

4) Şair həyatı ictimai ideallar baxımından təənnüm etdiyinə görə onun əsəri tərbiyəvi əhəmiyyətə malik olur.

Lirikanın ən münasib, səciyyəvi forması şeirdir: çünki şeir coşqun hissləri, həyəcanlı danışıq tərzini vermək üçün daha artıq imkanlara malikdir [3, s. 96].

Bədii ədəbiyyatın əsas növlərindən biri olan dram üçün dialoqların təsviri tipikdir. Geniş mənada iştirakçıların danışıq formasında yazılmış və remarkaları nəzərə almasaq, müəllifin nitqi olmayan bütün ədəbi əsərlərə dram deyilir.

Ədəbiyyatın başqa janrları və formalarından fərqli olaraq, dram əsərini xalqa adətən incəsənətin müxtəlif sahələrində çalışan sənətkarlar – aktyorlar, rejissorlar, rəssamlar, bəstəkarlar və başqaları çatdırırlar [3, s. 54].

Dramatik növün dram, faciə, komediya, melodram, vodevil və s. kimi janrları vardır.

Ədəbiyyat tarixi göstərir ki, janrlar daimi deyil. Müxtəlif dövrlərdə ayrı-ayrı ədəbi məktəblər, istiqamətlər çərçivəsində onların ilkin sərhədləri dəyişikliyə məruz qalır. Vaxtilə böyük rus ədibi Maksim Qorki yazırdı ki, “Heç kim oçerki hekayədən fərqləndirən kəskin, müəyyən əlamətləri kifayət qədər aydınlığı ilə verməmişdir, verə də bilməz”.

Deməli, romanla povest, povestlə hekayə arasında “keçilməz sərhədlər” yoxdur. Əksinə, janrların qarşılıqlı təsiri ədəbiyyatı zənginləşdirir. Zaman-zaman elə əsərlər yaradılır ki, onları hansısa müəyyən bir janra aid etmək çox çətin görünür. Məsələn, eston yazıçısı Yuxan Smuulun dünya səyahətindən bəhs edən “Buz kitab” romanı (1958), rus yazıçısı Vladimir Çivilixinin Rusiya tarixinə həsr etdiyi iki kitabdan ibarət “Yaddaş” roman-essesi (1978-1984) bu cəhətdən xüsusi maraq doğurur. Buna görə redaktor janrların xarakteristikalarına bir növ etalon ölçüsü kimi baxmamalı, təhlil olunan əsəri hansısa bir “qanuna” tabe etdirməyə çalışmamalıdır [11].

Eyni zamanda müəyyən tipik janr xüsusiyyətləri var ki, onlara məhəl qoymaq lazım deyil. Məsələn, son zamanlar elə irihəcmli “romanlar” nəşr edilir ki, onların məzmununu adi bir hekayəyə də yerləşdirmək olar. Yaxud elə hekayələr çap edilir ki, onlar daha çox romanların qısa şəkildə ifadə edilmiş konspektinə (xülasəsinə) bənzəyir. Bundan başqa, axır vaxtlar şərti fiqurlarla təsvir edilmiş istehsalat hekayələrinə də rast gəlmək olur ki, redaktor bunlara da ciddi janr hüduqlarından yanaşmamalıdır.

Yazıcı öz fikirlərini təcəssüm etdirməyə başlayarkən hər şeydən əvvəl öz ideyalarını hansı janrda daha çox tam və dəqiq reallaşdırma biləcəyinə qərar verir.

Daha sonra müəllifin seçdiyi janr forması bir çox məsələlərdə əsərin əhəmiyyətli xüsusiyyətlərini (yəni material toplanılması üsulları, süjet xəttinin (hadisələrin inkişafının) qurulmasını, qəhrəmanların təsvir edilməsi üsullarını, təsvir vasitələrin seçimini) əvvəlcədən müəyyənləşdirir.

Buna uyğun olaraq əlyazma üzərində redaktor işi zamanı hər addımda qarşıya bir sıra spesifik suallar çıxır ki, yalnız hər bir janrın, onun vəzifələrinin və imkanlarının fərqləndirici xüsusiyyətlərinin aydın təsvir edilməsi nəticəsində onların düzgün həll yollarının tapılması mümkün ola bilər.

Redaktor təhlilinin ümumi qiymətləndirilmə meyarları və metodik üsulları əsərin müəllif tərəfindən seçilmiş janrının spesifikasından asılı olaraq öz şəklini dəyişir (ona uyğunlaşdırılır, modifikasiya edilir) və dəqiqləşir [11].

Professor İsmayıl Vəliyev yazır: “Epik növləri janrları kimi ədəbiyyatda xüsusi yer tutan təmsil, hekayə, povest, roman, miniatür, novella, felyeton,

oçerk, memuar ədəbiyyatı və s. əsərlərin nəşri ilə bağlı son yüz ildə dünyada nəşr olunan bədii ədəbiyyatın altmış faizdən çox olması barədə fikirlər söylənir. Azərbaycanda da bu növ ədəbiyyatın geniş nəşri redaktorluq təcrübələrinin xeyli genişlənməsindən xəbər verir. Ölkəmizdə hər il dünya klassiklərinin və müasir yazıçıların epik əsərlərinin nümunələri nəşr olunur və bu nəşrlərə tələbat ildən-ilə çoxalır” [10, s.71].

Burada qarşıya məntiqli suallar çıxır. Epik əsərlərin ən mühüm xüsusiyyətləri nədən ibarətdir? Epik əsərlərə verilən əsas tələblər hansılardır? Epik əsərlərin redaktor hazırlığı zamanı hansı cəhətlərə üstünlük verilir?

Bu suallara yığcam şəkildə cavab vermək üçün bir sıra mötəbər elmi-nəzəri nəşrlərə nəzər salmaq və bu sahədə söylənmiş fikirlərə, mülahizələrə sistemli ümumiləşdirmə gətirmək zərurəti yaranır.

1) Hekayənin redaktəsi. Hekayə epik növün həcm etibarilə kiçik, eyni zamanda çox yayılmış bir janrdır. Bu janrda müəllif bir və ya bir neçə surətlə bağlı olan konkret bir əhvalatı yığcam şəkildə təsvir edir.

Professor Mir Cəlalin təbirincə desək, “Hekayə xırda şəkili epik əsərlərin əsas janrıdır. Hekayədə səciyyəvi, ibrətli, ictimai mənası olan həyatı bir əhvalat, bir, ya iki qəhrəman götürülür, məhdud bir zaman və məkan daxilində yığcam, bitkin, realist bədii təsvir verilir. Varlıq, həyat və ictimai münasibət haqqında maraqlı bir əhvalat dairəsində məlumat, təsvir hekayədə əsasdır” [6, s.54].

Hekayədə yazıcının sənətkarlığı ondan ibarətdir ki, o, insan həyatının konkret bir parçasını, müəyyən bir səhnəsini təsvir etmək yolu ilə həyatın tipik, mühüm cəhətlərini açıb göstərir və əhəmiyyətli bir fikir irəli sürür [4, s.187-188].

Hekayə həm nəsrə, həm də nəzmlə yazıla bilər. Nəzmlə yazılmış hekayəyə mənzum hekayə deyilir. Azərbaycan ədəbiyyatında müstəqil mənzum hekayəni ilk dəfə XVI əsrin ikinci yarısı-XVII əsrin əvvəllərində yaşayıb-yaratmış Məhəmməd Əmani yazmışdır.

XIX əsrdə Qasım bəy Zakirin, Seyid Əzim Şirvaninin və başqalarının yaradıcılığında mənzum hekayələr mühüm yer tutmuşdur.

İsmayıl bəy Qutqaşının “Rəşid bəy və Səadət xanım” (1835-ci ildə Varşavada fransız dilində nəşr olunmuş), Cəlil Məmmədquluzadənin “Poçt qutusu”, “Usta Zeynal”, “Quzu”, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin “Mürzə Səfər”, “Şeyx Şaban”, “Pir”, Nəriman Nərimanovun “Bir kəndin sərgüzəşti”, Abdulla Şaiqin “Məktub yetişmədi”, Süleyman Sani Axundovun “Qaraca qız”, Yusif Vəzir Çəmənəmininin “Müsəlman arvadın sərgüzəşti”, Tağı Şahbazi Simurğun “Qayçı” hekayələri klassik nəsrin səciyyəvi nümunələridir.

XX əsrdə Cəlil Məmmədquluzadə, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Abdulla Şaiq, Yusif Vəzir Çəmənəminli, Süleyman Sani Axundov, Seyid Hüseyn, Cəfər Cabbarlı, Tağı Şahbazi Sumurğ, Süleyman Rəhimov, Əli Vəliyev, Mir Cəlal, Ənvər Məmmədşanlı, İlyas Əfəndiyev, İsa Hüseynov, Yusif Sə-

mədəqlü, Anar, Elçin, Mövlud Süleymanlı, İsi Məlikzadə və başqaları hekayənin ən gözəl nümunələrini yaratmışlar.

Hekayə, ümumiyyətlə, müasir ədəbi prosesdə və bir çox yazıçıların yaradıcılığında əhəmiyyətli yer tutur. Məsələn, Kamal Abdulla, Eyvaz Əlləzoğlu, Nəriman Əbdürrəhmanlı, Kamran Nəzirli, Səfər Alışarlı, Əlabbas və başqaları XX əsrin sonu-XXI əsrin əvvəllərində yazdıqları bir sıra oxunaqlı hekayələri ilə oxucuların rəğbətini qazanmağa nail olmuşlar.

Professor Cəlal Abdullayev yazır ki, 1990-cı ilin Qanlı Yanvar hadisələrindən başlayaraq bədii nəsrin ən aktual, ən çevik janrı olan hekayə, novellalar, mənsur şeirlər, bədii replikalar, miniatürlər xeyli güclənmişdir. Bunların hər birində çox haqlı olaraq 20 Yanvar hadisələri, Qarabağ müharibəsi, ölkəmizin müasir və aktual problemləri qələmə alınır. Bu mənada Elçinin "Sarı gəlin", "Araba", "Qarabağ şikəstəsi", Eyvaz Əlləzoğlunun "Divarın o biri üzündəki adam", cavan yazıçılardan Mübariz Cəfərli, Orxan Fikrətoğlu, Aslan Quliyev, Yaşar və başqalarının hekayələri maraqlı doğurur. Azad Qaradərəlinin "Dostlar", "Alma ağacı", "Barmaq", "Cillə nağıl" və s. hekayələri də uğurludur. Onun "Alma ağacı" adlı hekayəsi özünün ilıq yumuru ilə fərqlənir [7, s.448].

Bundan başqa, Kamal Abdullanın "Adaşlar", "Sirri-zəmanə", "Mağara", "Mənə uçmağı öyrət", "Kölgə", "Göyüzən dağın ilahəsi", "Sağlıq"; Vaqif Sultanlıın "Yarpaqsız budaqların yaşıl nəğməsi", "Dərviş" və "İlan əfsanəsi", "Kül qəfəs", "Zolaqlı yuva", "Çarpaz kölgələr"; Nəriman Əbdürrəhmanlının "Şeytan mövsümü", Kamran Nəzirinin "Ağ kölgə", "Şopenin sonatası"; Seyran Səxavətin "Leyli və Məcnun" və ferma müdiri", Firuz Mustafanın "Fantast yazıçının Marsda dəfni", Aslan Quliyevin "Duman", Kənan Hacınin "Yeraltı külək", "Kölgələr şahiddir", Natiq Məmmədlinin "Günah", Mübariz Cəfərlinin "Ağır səfər", Varisin "İyirmi bir" hekayələri məzmun və struktur orijinallığı, maraqlı quruluşu və ideya məzmunu, dil-ifadə səlisliyi ilə seçilən əsərlərdəndir.

Bədii ədəbiyyat redaktorları hekayə janrında yazılmış əsərlərlə müntəzəm işləyirlər. Hekayələr qəzetlərdə, jurnallarda, almanaxlarda, toplularda və başqa nəşr növlərində geniş dərc edilir.

Yaradıcılığa yeni başlayan gənc müəlliflər hekayəyə qələmi sınaqdan keçirmək üçün ən rahat forma kimi baxırlar. Özünü təsdiq etmiş ustad yazıçılar isə hekayəyə fikri ən yığcam formada əks etdirməyə imkan verən janr kimi müraciət edirlər. Bu janr oxucular arasında da olduqca böyük populyarlığa malikdir.

Klassik, milli və xarici ədəbiyyatın çoxəsrlik təcrübəsi bir daha təsdiqləyir ki, cəmi bir səhifədən ibarət olan qısa əsər belə gerçəkliyin müxtəlif qatlarını dərin və təsirli şəkildə əks etdirməyə qadirdir. Bu yığcam bədii əsər nəsrin tükənməz imkanlarından istifadə edərək dramatik, faciəli hadisələrin təsirli təsvirindən tutmuş qəlbən lirik duyğularının tərənnümünə qədər, kəskin istehzadan başlamış yüngülvari, güclə sezilə bilən yumora qədər özündə ifadə edə bilir.

Hekayənin kiçik janr olması heç də o demək deyildir ki, onu yazmaq və ya redaktə etmək, məsələn, povest və ya roman yazmaqdan, yaxud redaktə etməkdən daha asandır. Əksinə, bir neçə səhifəlik əsərdə daha çox fikir bildir-mək xeyli çətinidir. Çünki böyük mətləbləri bədii şəkildə ifadə etmək üçün kifayət qədər tutumlu forma tapmaq lazım gəlir. Məsələn, Yusif Səmədoğlunun "Bayatı-Şiraz", Anarın "Asılıqanda işləyən qadının söhbəti", Elçinin "Çingiz-xanın daşları", İsi Məlikzadənin "Duz", Kamal Abdullanın "Edam vaxtını dəyişmək olmaz", Afaq Məsudun "Sərçələr", Firuz Mustafanın "At günü" hekayələrində kiçik hadisədə böyük fikir ifadə edilmişdir.

Kiçik həcmli hekayədə, qısa rəvayətdə, yığcam təhkiyədə çatışmazlıqlar daha aydın görünür. Ona görə də hekayə janrı məzmun, süjet, kompozisiya, dil üzərində ciddi, əsaslı iş, xüsusi diqqət tələb edir. Bu baxımdan hekayəni nəşrə hazırlayan redaktor bu incə məqamları nəzərə almalı, nəzəri və təcrübi biliklərlə arxalanmalıdır.

Müasir rus ədəbiyyatının klassiki Konstantin Paustovski yazırdı: "Kiçik hekayə yazmaq üçün həmişə çoxlu material toplamaq, onların içərisindən ən dəyərli olanları seçmək lazımdır".

Redaktor hekayəni iki aspektdə təhlil edir:

Birincisi, bu nəsr forması müəllifin fikirlərini özündə tam ifadə edə bilirmi? İkincisi, müəllif hekayəyə xas olan vasitələrlə öz fikirini tamamilə həyata keçirməyə nail olmuşdurmu?

Bu suallara ixtisaslaşdırılmış cavab verməkdən ötrü redaktor hekayənin bədii əsər kimi tipik xüsusiyyətlərini, ona verilən əsas tələbləri özü üçün daha dəqiq şəkildə müəyyənləşdirməyə çalışmalıdır.

Hekayə bir qayda olaraq özündə cəmi bir süjet xəttini ifadə edən bitkin, yığcam, birplanlı nəsr əsəridir. Hekayənin kiçik həcmi əsərin məzmununu ələ birinci oxunuş prosesində dərhal və tamamilə başa düşüb qavramağa imkan verir. Ona görə də hekayə üzərində iş zamanı redaktorun xüsusi işçi planı tutmağına, qəhrəmanların "tərcümeyi-hallar"ını yazmağına, "bioqrafiyalar"ını tərtib etməyə ehtiyac qalmır. Bununla belə, redaktor burada bir çox komponentlərə xüsusi diqqət yetirməli, başqa sözlə, süjeti, kompozisiyanı, bədii detallı, dil və üslub elementlərini ayrıca nəzərdən keçirməlidir [11].

2) *Novellanın redaktəsi*. Novella epik növün kiçik janrlarından biri, hekayənin kiçik növü hesab olunur. Adətən, hekayə janrının gözlənilməz fənalla bitən formasını novella adlandırırlar.

Professor Cəfər Xəndan Hacıyev yazır: "Novella adlanan nəsr əsəri də hekayə deməkdir. Novella ilə hekayənin əsas fərqi sonluqdadır. Yəni novellanın sonu oxucu üçün gözlənilməz bir nəticə ilə və dramatik bir şəkildə qurtarır" [4, s.140].

Qeyd edək ki, hekayə ilə novella və oçerk terminləri arasındakı münasibət hələ lazımınca aydınlaşdırılmamışdır.

Novella – sürətlə inkişaf edib gözlənilməz sonluqla bitən hekayəyə deyilir. “Novella” – sözünün lüğəvi mənası “yeni xəbər” deməkdir. Qərb ədəbiyyatında hekayənin mənşəyi antik yunan ədəbiyyatına qədər gedib çıxır. Avropalılar hekayəyə novella deyirlər. Sonu görünməyən hadisələrlə bitən xırda təsvir – təhkiyə əsərlərini avropalılar novella adlandırırlar.

Novella ilk dəfə XIV-XV əsrlərdə İtaliya ədəbiyyatında yaranmağa başlamışdır. Bu dövrdə o, İtaliyada “faset”, Fransada “fablo”, Almaniyada “şavnk”, Rusiyada “novella” adlanmışdır.

Novella hekayədən süjetinin müəyyən dərəcədə qeyri-adi tərzdə qurulması ilə, əks etdirdiyi əhvalatın qəribə, gözlənilməz şəkildə tamamlanması ilə fərqlənir. Professor Şəmistan Mikayılovun sözləri ilə ifadə etsək, “novelları hekayədən fərqləndirən xüsusiyyət ondakı məzəlilik, hadisənin qeyri-adi sonluqla, gözlənilməz nəticə ilə bitməsidir” [7, s.81].

XIV əsrdə yaşamış məşhur İtaliya yazıçısı Covanni Bokkaçonun “Dekameron” romanı bir-birindən fərqli yüz novelladan ibarətdir. Başqa sözlə, bu əsər əslində novellalar toplusudur. İtalyanca “Decamerone” sözü yunancadan tərcümədə “ongünlük” deməkdir. Həmin novellaları yeddisi qız, üçü oğlan olmaqla on gənc söyləyir. “Dekameron”un tərkibinə erotikadan tutmuş tragediyaya kimi müxtəlif məzmunlu novellalar daxildir. Novellalar sətiraltı mənə, praktik zarafatlar və həyat dərsi xarakterli məlumatlarla zəngindir.

“Dekameron” əsəri Beydulla Musayevin tərcüməsində 1966-cı ildə Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatında 717 səhifə həcmində çap edilmişdir. Həmin tərcüməni “Qanun” nəşriyyatı 2014-cü ildə 668 səhifə həcmində təkrar çapdan buraxmışdır.

XIX əsr Fransa yazıçısı Gi de Mopassan çoxlu novella qələmə almışdır. O, müasir kiçik hekayənin, yəni novellanın banisi hesab edilir.

XX əsr türk ədibi Səbahəddin Əli novella janrına bir sıra yeni xüsusiyyətlər, o cümlədən kədərli lirizm, faciə səhnələr gətirmişdir.

Türk ədəbiyyatında Əziz Nesin müasir novella janrının ustası sayılır.

XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəllərində rus yazıçısı Anton Çexov maraqlı novellalarla məşhurlaşmışdır. Təsadüfi deyil ki, dahi Lev Tolstoy Çexovun yaradıcılığı haqqında demişdir: “Əgər bütün rus ədəbiyyatı təsadüf ucbatından yoxa çıxsaydı və təkə Çexovun hekayələri qalsaydı, bunlar əsl rus həyatı barədə bütün dünya xalqlarında aydın təsəvvür yaratmaq üçün kifayət edərdi”.

Azərbaycan ədəbiyyatında Cəlil Məmmədquluzadənin “Qurbanəli bəy”, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin “Bomba”, Mir Cəlalın “Badamın ləzzəti” novellaları nümunəvi əsərlər kimi çox populyardır.

XX əsrin ikinci yarısında Salam Qədirzadə özünün orijinal novellaları ilə oxucuların dərin rəğbətini qazanmışdı. Onun “Kəndimizdə bir gözəl var...” adlı novellalar romanı bu gün də gənc oxucuların masaüstü kitabıdır.

Hekayə ilə novellanın redaktəsi demək olar ki, eyni redaktor hazırlığı prosesini özündə birləşdirir. Ona görə də hekayədə olduğu kimi, novellanın da strukturunun analizi zamanı redaktor əsərin bütün hissələrinin müəllif fikrinin açılmasına xidmət etdiyini diqqətlə araşdırmalı, onları təhlil etməlidir.

Redaktə zamanı o da nəzərə alınmalıdır ki, yığcam həcmli hekayə və novellaya çoxsaylı personajların və çoxlu süjet xətlərinin daxil edilməsi həmin janrın özünəməxsusluğuna, spesifikliyinə ziddir. Əsər üzərində iş prosesində hekayə və ya novellanın mətnində yol verilən əlavə detalları, təsadüfi məişət təsvirlərini, məzmunu daxil olmayan, onun zənginləşməsinə xidmət etməyən epizodları aşkara çıxarmaq redaktorun mühüm vəzifəsidir. Bu prosesdən sonra redaktor müəllifə əsəri yenidən işləməyi təklif edə bilər.

Hekayədə olduğu kimi, novellada da bədii detal əhəmiyyətli rol oynayır. Ona görə də təhlili prosesində redaktor bədii detala xüsusi diqqət yetirməlidir.

Redaktor eyni zamanda hekayə və ya novelladakı boşluqları da görməyi, hiss etməyi, onları bərpa etməyi, təsvir bütövlüyünü pozan cəhətləri fərqləndirməyi də bacarmalıdır.

Müasir tələblərə görə, istər hekayə, istərsə də novella sadə, yığcam məzmunlu və bədii lakonikliyə malik olmalıdır. Bu isə təkə həyatı materialın məhdud həcmindən, iştirak edən obrazların sayının az olmasından, süjetin birplanlılığından deyil, həm də bədii vasitələrin zənginliyindən asılıdır [10, s.74-75].

Redaktor daim yadda saxlamalıdır ki, hekayə və novella böyük ədəbiyyatın kiçik janrlarıdır. Bədii əsərin həcm yığcamlığı isə daha böyük sənətkarlıq tələb edir.

3) Oçerkin redaktəsi. Oçerk epik növün həcm etibarilə hekayəyə yaxın janrıdır. Hekayədən fərqli olaraq, oçerk faktiki həyat materialı, sənədlilik əsasında yazılır. Bu o deməkdir ki, yazıçı qəhrəmanın adını, tərcümeyi-halının səciyyəvi faktlarını real həyatda necə varsa, o şəkildə də saxlayıb əks etdirir. Düzdür, hekayədə olduğu kimi, oçerkdə də müəllif tipikləşdirmə və ümumiləşdirmə aparır, bədii təsvir və ifadə vasitələrindən istifadə edir, amma yazıçı fantaziyasına, təxəyyülünə geniş yol verilmir. Oçerklə tanış olan oxucu söhbətin konkret olaraq kimdən, real həyatda yaşayıb fəaliyyət göstərən hansı insandan getdiyini dərhal başa düşür. Oçerkdə bədii elementləri də olur. Oçerk bədii publisistikaya yaxın janrdır.

Oçerkə redaktor tələbləri janrın xüsusiyyətləri, onun spesifikası ilə müəyyənləşdirilir. Buna görə də oçerk mətninin redaktor təhlilinin üç mühüm aspektini nəzərə almaq lazımdır: publisistiklik (kütləvilik), sənədlilik (sənədlərə əsaslanma), bədiiilik.

Yaşadığımız dövrün qaynar həyatı – həyatın bütün sahələrində baş verən yeniləşmələr və radikal dəyişikliklər publisistikaya xüsusi sosial sifarişlər verir. O, oçerkistdən (oçerk yazan müəllifdən) müasir münəqişələrin təbiətini daha cəsarətlə açmağı, onların həlli yollarını daha ciddi şəkildə axtarmağı tə-

ləb edir. Ona görə də oçerkin əsasında müasir dövrün daha əhəmiyyətli, daha aktual, daha vacib problemləri dayanmalıdır.

Oçerkin publisistik üstünlüklərinin qiymətləndirilməsinin ən əhəmiyyətli meyarları bunlardır: aydınlıq, müəllifin ideoloji mövqeyinin dərk edilməsi, ictimai proseslərin dərinədən başa düşülməsi, onların inkişaf tendensiyalarını müəyyən etmək bacarığı.

Oçerkin fikirləri mətnin publisistik elementlərində şifrələnmiş tərzdə, açıq şəkildə, bilavasitə ifadə edilir. Bu elementlərin üzə çıxarılması, onların xarakteristikası və qiymətləndirilməsi oçerkin üzərində redaktor işinin birinci əhəmiyyətli aspektidir.

Oçerkin mətni üzərində redaktor işinin ikinci vacib aspekti faktiki materialın təhlilidir. Redaktorun qiymətləndirməsində əsas tələb problemlər və faktlar arasında daxili, əsaslandırılmış qarşılıqlı əlaqənin olmasıdır. Çox zaman burada gözə daha tez çarpan, daha tez hiss olunan fərqlər meydana çıxır. Bəzən fikir və fakt arasında uyğunsuzluq materialla səriştəsiz rəftarın, faktlara başdansaovdu müraciətin, peşə təcürbəsizliyinin nəticəsində baş verir. Redaktorun vəzifəsi müəllifin topladığı çoxsaylı məlumatlar, apardığı müşahidələr əsasında onları birləşdirən tendensiyanı, siyasi mənanı görməyə imkan yaradan faktları seçib ümumiləşdirməkdə ona kömək etməkdən ibarətdir.

Oçerkin fakt materialı üzərində redaktor işi mürəkkəb və çoxtərəfli prosesdir. Onun ən əhəmiyyətli mərhələsi müəllif tərəfindən verilmiş bütün məlumatların etibarlılığının müəyyənəşdirilməsi, onların dəqiq yoxlanılmasıdır.

Faktiki material oçerkə üç formada daxil olunur:

- 1) Təsvirə kömək edən sənəd kimi;
- 2) İnformasiya-məlumat kimi;
- 3) Bədii təsvir elementi kimi. Faktların qısaca sadalanması əsərdə obrazlı şəkildə yaradılan səhnə və epizodlarla uyğun gəlməli, təsvir inandırıcılıq gətirməlidir [10, s.81].

Azərbaycan ədəbiyyatında Səməd Vurğun "Fatma xala", "Bir səhər", "Muğanın yeni dövrü", Mirzə İbrahimov "Azərbaycan Bülbülü", "Anama deyən ki...", Mir Cəlil "Qəhrəmanın yolu", Mehdi Hüseyn "Dəniz qəhrəmanları", "Gələcəyin kəşfi", Bəxtiyar Vahabzadə "Bir kənd məktəbində", Məmməd Aslan "İnsan", Emil Ağayev "Xəzərin qiyməti" kimi gözəl oçerkin nümunələri yaratmışlar.

4) *Xatirənin (memuarın) redaktəsi.* Xatirə, yaxud memuar epik növün janrlarından biridir. Geniş mənada müəllifin şəxsən öz gözləri ilə gördüyü, içində yaşadığı, şahidi olduğu, yaxud iştirak etdiyi keçmiş hadisələr haqqında qələmə aldığı yazılar xatirə (memuar) ədəbiyyatı adlanır. Xatirə (memuar) ədəbiyyatı birbaşa faktik hadisələr və tərcümeyi-halla bağlı əsərlərdir. Avtobiografiyalar, gündəliklər, qeydlər və s. bu qəbildəndir. Tarixən elm, texnika, mədəniyyət, ədəbiyyat, sənət, siyasət, müharibə, təsərrüfat sahəsində məşhur

luq qazanmış görkəmli simaların öz həyat və fəaliyyətləri haqqında yazdığı əsərlər bu janra daxildir.

Xatirə (memuar) ədəbiyyatının müxtəlif formaları var. Onlardan ən çox yayılanı və bədii cəhətdən əhəmiyyətli avtobiografik povest və romanlardır. Bu əsərlərdə fakt, hadisə, tarix, şəxsiyyətlər nə qədər zaman, məkan, şəraitlə bağlı verilsə də, sənətkarın yaradıcı ilham süzğəcindən keçirilir, tam bədii rəng alır, mənalandırılır, tarixi bədii əsər kimi səslənir [4, s.158].

Sənədlilik, dəqiqlik, təfərrüatın həqiqiliyi, tarixi həqiqətin gözlənilməsi memuar janrının mühüm xüsusiyyətləridir. Burada hadisə və insanların təsvirində bədii uydurma və əyala yol verilmir. Həyat həqiqətindən azacıq da olsa, uzaqlaşmaq əsərin bədii və idrak əhəmiyyətini azaldır. Bu janrda yazılan əsərlərdə şəxsiyyətlərə, hadisələrə müəyyən fərqli yanaşmalar da ola bilər.

Xatirə ədəbiyyatının ilk, ibtidai nümunəsi gündəliklər olmuşdur. Yazıcıların, şairlərin, elm, sənət və mədəniyyət xadimlərinin yığcam şəkildə öz həyat və yaradıcılıqları haqqında yazdıqları əsərlər də xatirə ədəbiyyatının bir növüdür.

Xatirə (memuar) də oçerkin kimi faktiki həyat materialı və sənədlilik əsasında yazılır. Amma oçerkdən fərqli olaraq, xatirədə konkret bir şəxsə bəhs etmək məhdudiyəti yoxdur. Xatirədə əsas şərt müəllifin iştirak etdiyi, şahidi olduğu hadisələri təsvir etməkdir. Bundan əlavə, xatirədə həcm məhdudiyəti də yoxdur. Xatirə həcmə oçerkdən xeyli böyük də ola bilər.

Redaktor nəzərə almalıdır ki, xatirə ədəbiyyatının əsasında müəllifin gündəlik qeydləri, yaxud müəyyən hadisə haqqında hər hansı bir şəxsin danışıq, başqaları ilə münasibəti, hərəkətləri, əməksevərliyi və s. barədə yaddaşında saxladığı məlumat durur. Bu da xatirə ədəbi növünün daha realistik xarakter daşdığını göstərir.

Azərbaycan ədəbiyyatında xatirə (memuar) ədəbiyyatı janrının tarixi və ənənəsi zəif olmuşdur. XIX əsrin axırlarında əslən Cənubi Azərbaycandan olan yazıçı, ictimai-siyasi xadim və tacir Hacı Zeynalabdin Marağalı (Marağayi) fars dilində "Səyahətnameyi-İbrahimbəy" ("İbrahim bəyin səyahətname-si") adlı irihəcmli xatirə əsəri yazmışdır. Həmin əsər 1905-1908-ci illərdə İranda üç cildə çap olunmuşdur. Bu kitab bir güzgü kimi İranın ictimai-siyasi vəziyyətini saf, sadə, açıq və aydın surətdə bəyan edir.

Maraqlıdır ki, Mirzə Cəlil Məmmədquluzadə "Səyahətnameyi-İbrahimbəy" romanından bir parçanı farscadan ana dilimizə çevirmiş, "Molla Nəsrəddin" jurnalında həmin romanın motivləri əsasında çəkilən şəkillərə geniş yer ayırmışdır.

Əli bəy Hüseynzadə "Həyat" qəzetinin 11 iyun 1906-cı il tarixli nömrəsində "Molla Nəsrəddin"ə təşəkkür" başlıqlı məqalə dərc etdirmiş, orada həm Mirzə Cəlilin tərcüməsini, həm də "Səyahətnameyi-İbrahimbəy" romanı əsasında çəkilən şəkilləri yüksək dəyərləndirmişdir.

“Səyahətnameyi-İbrahimbəy” əsərinin yalnız birinci cildi 1913-cü ildə Azərbaycan dilinə tərcümə edilərək nəşr olunmuşdur. 1986-cı ildə “Səyahətnameyi-İbrahimbəy” Tehranda təkrar nəşr edilmişdir.

Zeynalabdin Marağayinin 500 səhifə həcmində olan “İbrahim bəyin səyahətnaməsi və ya təəssübkeşliyin bəlası” adlı romanı 1982-ci ildə Bakıda “Elm” nəşriyyatında Azərbaycan dilində yenidən çapdan buraxılmışdır. Bu xatirə əsərinin tərtibçisi və müqəddimə müəllifi professor Həmid Məmmədzadə, fars dilindən tərcümənin redaktoru Həməzə Xoşginabi, son söz müəllifi isə xalq yazıçısı Mirzə İbrahimovdur.

“Avrasiya Press” nəşriyyatı 2006-cı ildə “Klassik Azərbaycan ədəbiyyatı” seriyasından Zeynalabdin Marağayinin “İbrahim bəyin səyahətnaməsi və ya təəssübkeşliyin bəlası” romanını həmin nəşr əsasında təkrar çap etmişdir.

Cəlil Məmmədquluzadənin 1926-1930-cu illərdə qələmə aldığı, lakin tamamlama bilmədiyi “Xatiratım” əsəri məzmunu, materialı, əhatə etmək istədiyi məsələlərin tarixi-mədəni əhəmiyyəti baxımından çox qiymətli memuardır. Görkəmli ədib yazır: “... Çün bu sətirləri oxuyan möhtərəm oxucularım şək yox ki, burada rəvayət olunan keyfiyyətlərə inanacaq, çünki Allah şahiddir ki, burada bir zərrə qədər xilaf yoxdur. Elə də onlar görəcəklər ki, mənim hamam qaranlıq əsrimin mömin müsəlmanları gecə və gündüz vaxtlarının çox hissəsini namaza həsr etmişlər” [3, s. 599].

Göründüyü kimi, Cəlil Məmmədquluzadə oxucusunda belə bir qənaət yaratmaq istəyir ki, qələmə aldığı faktların, əhvalatların, təsvir etdiyi insan xarakterlərinin hamısı o dövrdə öz gözləri ilə gördükləri, şəxsən müşahidə etdikləri məsələlərdir.

Rəşid bəy Əfəndiyevin dahi mütəfəkkir Mirzə Fətəli Axundzadə haqqında xatirələri, Abdulla Şaiqin XX əsrdə Azərbaycanda mədəni və ədəbi həyat, Hüseynqulu Sarabski, Mirzəəğa Əliyev, Mustafa Mərdanov və başqalarının teatr tarixinə aid xatirələri oxucuların rəğbətini qazanmış əsərlərdəndir.

İkinci Dünya müharibəsindən sonra Azərbaycan Elmlər Akademiyası görkəmli ədib və şairlərlə müqavilə əsasında son əsrlərin mədəniyyət, ədəbiyyat həyatını əks etdirən bir sıra mühüm xatirələr yazdırmışdır. Məsələn, Məmməd Səid Ordubadinin, Seyid Hüseynin, Tağı Şahbazi Simurğun yazdığı xatirələr bu silsilədənndir.

Abdulla Şaiqin ilk dəfə 1961-ci ildə “Uşaqgəncnəşr”də çapdan çıxmış 224 səhifəlik “Xatirələrim” əsəri memuar ədəbiyyatının ən gözəl nümunələrindən biridir. Publisistik xarakterdə qələmə alınmış bu əsər ədibin yaşayış-yaratdığı dövrü, mühiti, şəraiti geniş şəkildə əhatə edir. “Xatirələrim” kitabı 1973-cü ildə “Gənclik” nəşriyyatında (364 s.), 2015-ci ildə isə “Xan” nəşriyyatında (368 s.) təkrar nəşr edilmişdir.

Mehdi Hüseynin Türkiyə xatirələri əsasında yazdığı “Bir ay, bir gün” əsəri səyahətnamə xarakterli publisistik əsər kimi maraqla qarşılanmışdır.

Xatirə ədəbiyyatından bədii əsərlərin yazılmasında geniş istifadə olunur. Məlumdur ki, Lev Tolstoy “Hərb və sülh”, Məmməd Səid Ordubadi “Gizli Bakı” və “Döyüşən şəhər”, Mir Cəlil “Yolumuz hayandır” romanlarını, Səməd Vurğun “Xanlar”, Süleyman Rüstəm “Qaçaq Nəbi” pyeslərini yazarkən siyasi, ictimai, tarixi və s. məxəzlərlə birlikdə bir çox xatirələrdən də istifadə etmişlər.

Son onilliklərdə xatirə ədəbiyyatı silsiləsindən müxtəlif nəşriyyatlarda bir sıra maraqlı əsərlər hazırlanıb nəşr olunmuşdur. Ömər Faiq Nəmanzadənin “Xatirələrim”, Məmməd Əmin Rəsulzadənin “Qafqaz xatirələri”, Nağı bəy Şeyxzamanlının “Xatirələr”, Əliəğa Şıxlınskinin “Xatirələrim”, Süleyman Rüstəmin “Unudulmaz müəllim”, Dilbər Axundzadənin “Müşfiqli günlər”, Fridrix Bodenstedtin “Mirzə Şəfi haqqında xatirələr”, Anarın “Sizsiz” əsərləri xatirə (memuar) ədəbiyyatı nümunələridir.

Oxucuların marağını və tələbatını nəzərə alaraq “Xan” nəşriyyatı “Xatirə ədəbiyyatı silsiləsindən” Dilbər Axundzadənin “Müşfiqli günlər” (2014, 175 s.; 2015, 173 s.; 2017 173 s.), Abdulla Şaiqin “Xatirələrim” (2015, 364 s.), Müşkünaz Cavid, Turan Cavidin “Cavid haqqında xatirələr” (2015, 118 s.), “Üzeyir Hacıbəyli xatirələrdə” (2016, 254 s.), “Səməd Vurğun xatirələrdə” (2016, 356 s.), Nağı bəy Şeyxzamanlının “Xatirələr” (2016, 279 s.), Baninin (Ümmülbanu Əsədullayeva) “Qafqaz günləri” (2017, 259 s.) kitablarını nəfis şəkildə təkrar nəşr etmişdir.

Xatirə (memuar) ədəbiyyatını nəşrə hazırlayan redaktorlar professor Mir Cəlalin bu tövsiyələrini unutmamalıdır: “Xatirə əsərlərini bu üslubda yazılan başqa, sırf bədii əsərlərlə qarışdırmaq lazım deyildir. Bəzən yazıçılar əsərlərindəki əhvalatı təhkiyə, nağıl üsuli ilə, üçüncü şəxsin dili ilə deyil, məhz birinci şəxsin dili ilə, əhvalatın canlı şahidi kimi danışmağı üstün tuturlar. Bu halda xatirə üslubu çox münasib və təsirlidir. Ancaq belə bədii əsərləri xatirə ilə qarışdırmaq səhv olardı. Burada faktlar, tarixi hadisələr, olub-keçmiş sərgüzəştlər deyil, ədibin bədii niyyəti, yaradıcı xəyalın məhsulu üstgünlük təşkil edir. Belə əsərlərdəki əhvalatı fakt ilə, tarix ilə tutuşdurub tədqiq etmək səhvdir” [6, s.159].

5) Povestin redaktəsi. “Povest” termini rus dilində “danışmaq”, “nəql (nağıl) etmək”, “söyləmək”, “təhkiyə” mənasında işlənən “povestvovanie” sözündən alınmışdır. Povestə bəzən böyük hekayə deyilir. Çünki povestlə hekayə bir-birinə yaxın janrlardır. Hekayədən fərqli olaraq, povestdə bir yox, bir neçə əhvalatdan bəhs edilir, bir yox, bir neçə süjet xətti qurulur. Povestdə təsvir olunan surətlərin, iştirak edən əsas qəhrəmanların sayı da hekayədəki surətlərin sayından bir neçə dəfə çox olur.

Professor Cəfər Xəndan yazır: “Povest böyük hekayədir. Əgər... həcm məsələsi ilə povesti şərti olaraq aydınlaşdırsaq, deyə bilərik ki, povest hekayə ilə roman arasında, orta həcmdə yazılmış epik əsərlərə deyilir. Onda ki epizodların sayı romana nisbətən az, hekayəyə nisbətən çox olur” [4, s. 141].

Mahiyyyətə romanla povest arasında ciddi fərq yoxdur. Bu janr romana yaxın olsa da, bir çox xüsusiyyətləri ilə ondan fərqlənir.

Məşhur rus tənqidçisi Vissarion Belinskiyin fikrincə, "Povest yalnız həcmə kiçik olan roman deməkdir" [4, s. 141].

Tənqidçinin göstərdiyi kimi, roman ən əhatəli epik janr olduğu üçün bütün zəruri təfsilatı epik dərinliklə əks etdirməyi sevir. Əhatəliliyinə və epik dərinliyinə görə romanda əhvalat bir qədər ləng inkişaf edərsə, süjet çox şaxələnsə, bunu həmin janr üçün qüsurlar saymazlar. Povestin çərçivəsi isə romana nisbətən xeyli yığcam olduğundan, bu janrın epik əhatə imkanı məhduddur. Ona görə də burada çeviklik, dinamiklik özünü göstərməlidir. Yazıçı hadisədən hadisəyə, epizoddan epizoda, ovqatdan ovqata keçidləri ləngitməməli, bu keçidləri sürətləndirməlidir [4, s.153-154].

Azərbaycan ədəbiyyatında povestin ilk nümunəsi Mirzə Fətəli Axundzadənin "Aldanmış kəvakib" ("Hekayəti-Yusif şah") əsəri sayılır. Yazıçı 1857-ci ildə qələmə aldığı bu əsərlə Azərbaycan ədəbiyyatında realist nəsrin banisi olmaqla yanaşı, həm də milli ədəbiyyatımızda povest janrının əsasını qoymuşdur.

Cəlil Məmmədquluzadənin "Danabaş kəndinin əhvalatları" ("Eşşəyin itməklisi") (1894), Nəriman Nərimanovun "Pir", Abdulla bəy Divanbəyoglundun "Can yangısı" (1903), İbrahim bəy Musabəyovun "Neft və milyonlar səltənətdə" (1916) adlı maraqlı povestləri bu janrın inkişafına müəyyən təkan vermişdir.

XX əsrdə Süleyman Rəhimovun "Medalyon", "Mehman", Əli Vəliyevin "Gülşən", Mehdi Hüseynin "Kin", Mir Cəlalin "Dağlar dilə gəldi", İsa Hüseynovun (Muğanna) "Yanar ürək", Əbülhəsənin "Tamaşa qarının nəvələri" və s. əsərləri povest janrının ən gözəl nümunələri hesab olunur.

Mövzunun əhatəsi baxımından povestlərin çoxu romana yaxın olduğundan, bəzən eyni əsəri həm povest, həm də roman adlandırırlar. Məsələn, rus yazıçısı Maksim Qorkinin "Ana", Azərbaycan ədibi Nəriman Nərimanovun "Bahadır və Sona" əsərləri həm povest, həm də roman hesab edilir.

Müstəqillik dövrünün bədii nəsrinə dair müşahidə və düşüncələrini bölüşən professor Cəlil Abdullayev qeyd edir ki, son illərdə povest janrı kifayət qədər məhsuldar olmuşdur. Ümumiyyətlə, epik növün bu orta şəkli bizim ədəbiyyatımızın ən aparıcı formalarından biri sayılır. Ona görə də bu janrda demək olar ki, istisnasız olaraq nasirlərimizin hamısı qələmini sınımışdır. Bu baxımdan Əlibala Hacızadə, Yusif Kərimov, Məmməd Oruc və başqaları uğurlu əsərlər yazmışlar. Eyni zamanda Vaqif Sultanlının "Ölüm yuxusu", Hüseynbala Mirələmovun "Xəcalət", Səfər Alışarlının "Yavur", Anarın "Ağ qoç, qara qoç", Aqil Abbasın "Çadırdə Üzeyir Hacıbəyov doğulmaz", Vəliş Qaragölün "Bir cüt höruk", Əzizə Cəfərzadənin "Bəla", Kamil Əfsəroğlunun "Hamam hamam içində", Elçin Hüseynbəylinin "Əsirlər", Tamara Vəliyevanın "Xəyanət", "Çəlikli qoca", "Çirkab", Əlabbasın "Güdaz" və digər povestləri maraqlıdır.

2010-cu illərdə Anarın "Göz muncuğu", Məmməd Orucun "Atəşkəs yalısı", Nəriman Əbdürrəhmanlının "Yelçəkən", Qərib Mehdiyin "Humanist", Telman Haqverdiyevin "Şeytan tələsi", Gülxani Pənahın "Tanrının unuduğu xocalılar", Səhər Əhmədın "Yeddinci palata", Mustafa Çəmənlinin "Mübariz", Günel Anarqızının "Altıncı", Məmməd Əfşanın "Haqq divanı" povestləri də oxucular tərəfindən rəğbətlə qarşılanmışdır.

Povestin redaktəsi bir çox cəhətdən roman üzərində aparılan redaktə prosesi ilə oxşardır. O, öz həcminə görə roman və hekayə arasında aralıq mövqə tutur. Əsas fərq ondan ibarətdir ki, povestdə əsas təşkilatı rol təhkiyə (nəqləmə) yerinə yetirir. Hətta bəzən povestdə hadisələrin xronikal və təsviri romana nisbətən daha ətraflı verilir. Burada subyektiv element daha güclü görünür, müəllifin təsvir olunan hadisələrə münasibəti daha parlaq ifadə edilir. Povestdə əhvalatları danışanın (nəqləmənin) fiquru daha aydın görünür, təhkiyənin dili daha koloritli olur.

Ona görə də povesti nəşrə hazırlayan redaktor bütün bu cəhətləri nəzərə almalı, yeni təhkiyənin özünə, müəllifin ifadə tərzinə, onun emosionallığına, bədiiliyinə, məntiqinə daha çox diqqət ayırmalıdır.

6) Romanın redaktəsi. "Roman" sözü fransız, ispan, italyan və s. dillərin daxil olduğu roman dil qrupunun adı ilə bağlıdır. XII-XIII əsrlərdə həmin dillərdə təhkiyə üsulu ilə yazılan bütün bədii əsərlər bir qayda olaraq roman adlandırılmışdır. Lakin zaman keçdikcə bu anlayış yeni məzmun kəsb etmiş, roman xüsusi janr kimi formalaşmışdır.

Ədəbiyyatşünaslıqda roman epik növün həcm etibarilə ən böyük, ən əhatəli, ən şaxəli, ən mürəkkəb janrı sayılır. Romanda təsvir edilən hadisələr və surətlər digər janrlarla müqayisədə xeyli çoxdur. Hekayə və povestdə yazıçı, adətən, qəhrəmanın həyatının müəyyən bir mərhələsini təsvir etdiyi halda, romanda yazıçı qəhrəmanı dinamik inkişafda göstərmək, bəzən onun bütün ömür yoluna nəzər salmaq imkanı qazanır.

Roman janrının əsas xüsusiyyətləri haqqında rus ədəbi tənqidçisi Vissarion Belinski yazır: "Bizim zamanın epopeyası romandır. Romanda eposun bu növə məxsus olan bütün mühüm əlamətləri vardır, yalnız bu fərqlə ki, romanda başqa ünsürlər və başqa kolorit hakimdir... Burada adi, prozaik həyatın hadisələri ideallaşdırılır, ümumi tip halında yekunlaşdırılır. Roman özü üçün məzmun olaraq ya tarixi bir hadisəni ala bilər və eposda olduğu kimi, o sahədə hər hansı xüsusi bir hadisəni inkişaf etdirə bilər; fərq bu hadisələrin özlərinin mahiyyətində və deməli ki, bunu inkişaf və təsvir etmənin mahiyyətindədir; ya da roman həyatı, müsbət varlığı olan indiki vəziyyətində ala bilər. Bu, ümumiyyətlə, yeni incəsənətin haqqıdır" [4, s.144-145].

Azərbaycanda dram və roman janrlarının əhəmiyyəti haqqında ilk sözü Mirzə Fətəli Axundzadə demişdir. İranda yaşayan, yazdığı pyesləri məsləhət almaq üçün Tiflisə Mirzə Fətəliyə göndərən Mirzə Ağa Təbrizi adlı müəllifə cavabında

böyük tənqidçi-ədəbiyyatşünas bir sıra mühüm məqamlara aydınlıq gətirmişdir. O, 28 iyun 1871-ci il tarixli “Mirzə Ağanın pyesləri haqqında kritika” adlı məktubunda yazırdı: “Gülüstan” və “Zinətül-məcəlis” (*uzun müddət məktəblərdə dərs vasitə kimi tədris olunmuş didaktik-nəsihətəməz əsərlər nəzərdə tutulur – K.A.*) dövrü keçmişdir. Bu gün bu cür əsərlər millətin işinə yaramır. Bu gün millət üçün faydalı və oxucuların zövqü üçün rəğbətli olan əsər – drama və romandır. Roman da drama fənninin bir qismidir ki, izahı uzun şərhə möhtacdır” [1, s.342].

Dünya ədəbiyyatında roman janrı xüsusilə XIX-XX əsrlərdə geniş yayılmış, klassik sənətkarlar onu kamil səviyyəyə çatdırmışlar. Bu baxımdan Miguel de Servantesin “Don Kixot” (İspaniya, XVII əsr), Onore de Balzakin “Bəşəri komediya” silsiləsi (Fransa, XIX əsr), Lev Tolstoyun “Anna Karenina”, “Hərb və sülh”, “Dirilmə” (Rusiya, XIX əsr), Cek Londonun “Martin İden” (Amerika, XIX əsr), Maksim Qorkinin “Ana”, Mixail Şoloxovun “Sakit Don” (Rusiya, XX əsr), Teodor Drayzerin “Kerri bacı”, “Amerika faciəsi” (Amerika, XIX əsr) və başqa romanları daha məşhurdur.

Nəriman Nərimanov 1896-cı ildə roman adı ilə nəşr olunmuş “Bahadır və Sonə” əsəri ilə Azərbaycan milli romanının banisi adını qazanmışdır.

Azərbaycanda realist romanın digər bir nümunəsini isə Sultan Məcid Qənizadə qələmə almışdır. “Məktubati-Şeyda bəy Şirvani” adlı bu roman “Müəllimlər ictimaiyyəti” və “Gəlinlər həmayili” adlı iki hissədən ibarətdir.

XX əsrin əvvəllərində Məmməd Səid Ordubadi Azərbaycan ədəbiyyatında ilk romanlardan biri olan “Bədbəxt milyonçu” əsərini yazsa da, sözü mənada roman janrı Sovet hakimiyyəti illərində inkişaf etmişdir. 1930-1940-cı illərdən etibarən Əbülhəsən Ələkbərzadə “Yoxuşlar”, “Dünya qopur”, Süleyman Rəhimov “Şamo”, “Saçlı”, Mir Cəlal “Bir gəncin manifesti”, Mirzə İbrahimov “Gələcək gün”, “Böyük dayaq”, Mehdi Hüseyn “Səhər” romanlarını yaratmaqla nəsrimizi yeni yüksək bir mərhələyə qaldırmışlar.

İkinci Dünya müharibəsindən sonra Məmməd Səid Ordubadinin “Qılınc və qələm”, Mirzə İbrahimovun “Pərvanə”, İsmayıl Şıxlının “Dəli Kür” və s. kimi qiymətli romanları Azərbaycan ədəbiyyatını xeyli zənginləşdirmişdir.

Sonrakı dövrdə roman janrı müəyyən təkamülə uğrayıb dəyişməklə, yeni keyfiyyətlər qazanmış, bir çox yazıçıların yaradıcılığında getdikcə yığcam, çevik janra çevrilmişdir. Ənvər Məmmədşanlı “Babək”, “İsmayıl Şıxlı “Ölən dünyam”, Sabir Əhmədli “Qoca qartalın ölümü”, Yusif Səmədoğlu “Qətl günü”, Anar “Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi”, Çingiz Hüseynov “Fətəli fəthi”, Elçin “Mahmud və Məryəm”, Vidadi Babanlı “Ömürlük əzab” və s. romanları ilə müəyyən ədəbi uğurlar qazanmışlar.

Bundan başqa, Çingiz Abdullayevin “Mavi mələklər” (1993), “Qanın üç rəngi” (2001), “İnsan ovu” (2011), “İngilis bulvarı” (2011), “Hammurabi qanunu” (2012), “Bakı bulvarı” (2013), “Qərb bürküsü” (2013), “Transilvaniya səfəri” (2014), Ramiz Abbaslının “İlğım” (2000), “Ad oğrusunun adı” (2015), Mahirə Ab-

dullanın “Əvvəl. Axır” (2004), Eyvaz Əlləzoğlunun “Oduncu geri qayıdır” (2010), Nəriman Əbdürrəhmanlının “Yalqız”, “Yolsuz” (2011), “Qurban” (2014), “Tacli. Şah, Şah(Bəyim), Şah(Zadə)” (2017), Aqil Abbasın “Dolu” (2008), Seyran Səxavətin “Yəhudi əlifbası” (2009), Sabir Rüstəmxanlının “Sunami” (2011), Məmməd İsmayılın “İz” (2015), Elxan Elatlının “Xəyanət” (2015), Elçinin “Baş” (2017), Nəsibə Günəşin “Getmə” (2017) və s. kimi romanları nəşr olunmuşdur.

Professor Cəlal Abdullayev yazır: “Müstəqillik dövrünün nəsr əsərlərinə diqqət yetirsək, bir sıra yeni, orijinal, istər forma və istərsə də məzmun baxımından yeni, novatorcasına yazılmış nümunələrə rast gəlmək olar... Bizim indi haqqımız yoxdur deyək ki, ədəbiyyatımız yoxsullaşmışdır, bədii əsərlər az yaranır. Lakin məsələ heç də kəmiyyətdə deyil, keyfiyyətdədir. Məsələ nə yaratmaq deyil, nələr yaratmaqda deyil, necə yaratmaqdadır. Əlbəttə, bədii nəsrimizin nəhrini zənginləşdirən çay sularının hamısı istənilən şəffaflıqda ola bilməz: onların içərisində bulanıq, durulmamış sular, şırnaqlar, cılız sıxımlar da, kiçik bir bulağın zəif axarları da ola bilər” [9, s.442-443].

Bəzən yazıçı bir romanın əsas qəhrəmanlarını, yəni əsərin əsas iştirakçılarını daha sonra qələmə aldığı ikinci romanında da təsvir edir ki, bu halda hər iki roman bir yerdə dilogiya (iki roman) adlanır. Əgər həmin qəhrəmanlar yazıçının üçüncü əsərinin də iştirakçılarına çevrilsə, bu zaman hər üç roman birlikdə trilogiya (üç roman) əmələ gətirir.

Beləliklə, silsilə təşkil edən iki hissəli roman *dilogiya*, silsilə təşkil edən üç hissəli roman *trilogiya* adlanır. Məsələn, Mehdi Hüseynin “Abşeron” və “Qara daşlar” romanları birlikdə dilogiya təşkil edir. Məmməd Səid Ordubadinin “Gizli Bakı”, “Döyüşən şəhər” və “Dünya dəyişir” romanları isə trilogiya sayılır. Məsələn, rus ədibi Maksim Qorkinin “Uşaqlıq”, “Özgə qapılarında”, “Mənim universitetlərim” əsərləri birlikdə trilogiya təşkil edir.

Dilogiya və trilogiyaların hər hissəsi müstəqil roman sayılır. Bu hissələrdən hər birinin, adətən, öz müstəqil adı olur. Sadəcə, bu müstəqil romanları az-çox şəkildə eyni mövzu və eyni obrazlar birləşdirir.

Çox mürəkkəb və zəngin həyat materialı əsasında yazılıb, bütöv bir epoxanı əhatə edən romanlara *epopeya* deyilir. “Epopeya” termini də “epos” sözündəndir, hadisələrin daha geniş, daha ətraflı nəql olunması deməkdir.

Epopeya epik növün ən mürəkkəb janrıdır. O, romana çox yaxın olsa da, bütün romanları epopeya adlandırmaq olmaz. Epopeyada ümumxalq həyatı əsas yer tutur. Əgər romanda təsvir olunan hadisələr bir neçə obrazla əlaqədar olursa, epopeyada demək olar ki, bütöv xalq həyatı təsvir olunur. Epopeya kompozisiya cəhətdən mürəkkəb, süjet baxımından çoxşaxəli olur.

Məsələn, rus ədibləri Lev Tolstoyun “Hərb və sülh”, Maksim Qorkinin “Klim Samkinin həyatı”, Mixail Şoloxovun “Sakit Don” romanları epopeyadır. Təkcə onu vurğulamaq kifayətdir ki, “Hərb və sülh” əsərində 600-ə qədər

surət iştirak edir. Bu da hadisələrin mürəkkəbliyini və daha geniş planda təsvir edildiyini sübuta yetirir [5, s.149-150].

Azərbaycan ədəbiyyatında xalq yazıçısı Süleyman Rəhimovun “Şamo” əsəri epopeya nümunəsi hesab olunur. Ədəbi fəaliyyətə 1930-cu ildən başlayan Süleyman Rəhimov “Şamo” adlı ilk əsərinin üzərində 50 il, yəni bütün ömrü boyu işləmiş və ona xeyli əlavələr etmişdir. Epopeyanın I cildi 1931-ci, II cildi 1940-cı, III cildi 1964-cü, IV cildi isə 1978-ci ildə nəşr olunmuşdur.

Romanlar mövzularına görə bir sıra qruplara bölünür: tarixi roman, ictimai roman, fəlsəfi roman, ailə-məişət romanı, macərə romanı və s.

Tarixi şəxsiyyətlərlə, onların həyat və fəaliyyətinin təsviri ilə bağlı olan romanlara tarixi roman deyilir. Məmməd Səid Ordubadinin Nizami Gəncəvinin həyat və yaradıcılığına işıq salan “Qılınc və qələm”, Cənubi Azərbaycandakı inqilabi hərəkatdan bəhs edən “Dumanlı Təbriz”, Yusif Vəzir Cəmənzəminlinin XVIII əsrin görkəmli ictimai-siyasi xadimi və şairi Molla Pənah Vaqifin həyat və fəaliyyətinə həsr olunmuş “İki od arasında” (və yaxud “Qan içində”), İsa Hüseynovun XIV əsrin dahi mütəfəkkiri İmadəddin Nəsiminin taleyinə işıq salan “Məhşər” əsərləri tarixi roman nümunələridir. Daha sonra Fərman Kərimzadə “Qarlı aşırım”, “Çaldıran döyüşü”, Xudafərin körpüsü”, Əlişə Nəcəf “Mirzə Şəfi”, “Qızılbaşlar”, Bayram Bayramov “Karvan yolu”, Çingiz Hüseynov “Doktor Nərimanov”, “Məhəmməd peyğəmbər”, Əzizə Cəfərzadə “Bəla”, “Haqqa doğru”, “Gülüstandan öncə”, “Əllərini mənə ver”, “Aləmdə səsim var mənəm”, “Cəlaliyyə”, C.Cahanbaxış “Ömrün pərişan günləri” və başqa əsərləri ilə tarixi roman janrını daha da inkişaf etdirmişlər.

Qeyd etməliyik ki, yazıçı C.Cahanbaxışın xalq şairi Səməd Vurğunun həyat və fəaliyyətinə həsr olunmuş “Ömrün pərişan günləri” romanı uzun illər çap olunmamış, yalnız müstəqillik dövründə – 1999-cu ildə müəyyən ixtisarlara işıq üzü görmüşdür. Professor Cəlal Allahverdiyev yazır: “Halbuki xalq şairinin haqqında indiyədək yazılmış bədii əsərlərin hamısından özünün realizmi, həyat həqiqətlərinə sədaqətli ilə seçilən bu əsərdə Səməd Vurğunun mücəssəm heykəli – xüsusən gənclik illərinin obrazı, həyatı fakt və sənədlərə, şəxsi tanışlığa, dostluğa istinadən yaradılmışdır. Oxucu bu əsərdən şairin ilk gənclik həyatına, ailəsinə, qohumlarına, şəxsiyyətinə dair xeyli zəngin və maraqlı informasiyalar ala bilər. Biz arzu edərdik ki, həmin əsər tam halda ayrıca kitab şəklində çapdan çıxсын və oxuculara çatdırılsın” [9, s. 444-445].

Qəhrəmanların duyğu və düşüncələrinin, daxili hiss-həyəcanlarının ifadəsinə geniş yer verən, hadisələri qəhrəmanların davranışında əks etdirən romanlar psixoloji romanlar adlanır. Xalq yazıçısı Yusif Səmədoğlunun “Qətl günü” əsəri psixoloji romandır.

Realist romanda tipik şəraitdə tipik xarakterlərin nümayişi prinsipi daha bütöv və daha tam şəkildə həyata keçirilir.

Rus tənqidçisi Vissarion Belinski yazırdı: “Romanın forması və şərtləri ictimai həyata münasibətdə baxılan insanın poetik təqdimatı üçün hər şeydən daha rahatdır, buna görə də mənə elə gəlir ki, onun qeyri-adi müvəffəqiyyətinin sirri, onun sözsüz hökmranlığı da elə budur”.

Roman nəql edilən əsərdir. Burada həyat hadisələrinin geniş dairəsi əks edilir, özünün bütün çətinlikləri və çoxcəhətliyi ilə çoxsaylı insanların taleləri izlənilir. Romanın forması müəllifə gerçəklikləri hərtərəfli açıb göstərmək üçün geniş imkanlar yaradır. Məhz bu janr tarixi hadisələri bədii şəkildə hərtərəfli əks etdirmək, müasir dövrün müxtəlif proseslərini açmaq, cəmiyyətin sosial və mənəvi inkişafının mühüm tərəflərini göstərmək qüdrətinə malikdir.

Roman mənsur və mənzum şəkildə olur. Nəzmlə yazılan romana mənzum roman deyilir. Nizami Gəncəvinin “Xosrov və Şirin”, Aleksandr Puşkinin “Yevgeni Onegin” əsərləri mənzum romanlardır.

Romanın redaktəsi mürəkkəb, uzunmüddətli, çox böyük zəhmət tələb edən bir prosesdir.

Professor İsmayıl Vəliyev yazır: “Redaktor hər şeydən əvvəl müəllifin hadisələri roman biçimində təsvir etmə bacarığını müəyyənləşdirməlidir. Əgər əsərdə bir çox vacib hadisələr səthi, sadələşdirilmiş, sxematik şəkildə əks olursa, deməli, mahiyyətə müəllif həyatı vəziyyətləri estetik şəkildə qavramayı bacarmamış, zahiri təəssüratların verilməsi ilə kifayətlənmişdir.

Bir çox ədəbi tənqidçilər müasir romanın ən başlıca çatışmazlığı kimi sözcüklüyü, təsvirdə sadələməçiliyi, ikinci dərəcəli hadisə və əşyaları detalları ilə təsviri və s. halları qeyd edirlər. Təəssüf ki, bəzən roman ustaları güclü xarakterlər yaratmaq əvəzinə, hadisələrin zahiri təsvirinə üstünlük verirlər və belə hadisələr bədii təhlil səviyyəsinə qalxmadan şərh edilir, sxematiklik yaranır. Konfliktlər adi məişət ziddiyyətləri səviyyəsində qalır.

Romanların bu cür xarakterik qüsurları barədə ədəbiyyatşünaslarımızın haqlı iradları nəzərə alınmalıdır. Romanlarda həyatı geniş təsvir etmək adı ilə xırda məsələləri, adi məlumatları əsərə daxil etmək, qəhrəmanların lüzumsuz tərcümeyi-hallarına geniş yer vermək kimi nöqsanları ədəbi tənqiddə haqlı olaraq qüsur sayılmışdır. Sxematiklik və bəsitlik romanda qəhrəmanların xarakterinin canlandırılmasına mane olur [10, s. 83-84].

Romanın redaktəsi zamanı süjet və kompozisiya üzərində iş çox məsuliyyət tələb edən məsələdir. Müəllifin bütün həyatı materialı əhatə etməyə, bütün epizodların mahiyyət və mənasını açmağa, xarakterlərin mahiyyətini göstərməyə imkan verən süjet həllini tapa bilməsini müəyyən etmək olduqca vacibdir. Bunun üçün əsəri bütövlükdə görməyi bacarmaq lazımdır. Əsərdə bütün elementlərin tarazlığını, onların harmonik vəhdət təşkil edərliyini müəyyənləşdirmək olar. Buna görə birinci oxunuş prosesində ayrı-ayrı fəsillərin quruluşu, epizodların, dialoqların yerinə düşməsi haqda tələsik iradlar tutmaq çəhdləri faydasız və metodiki cəhətdən səhvdir.

Əsəri bütünlüklə oxuduqdan sonra yazıçının ideya-bədii məqsədinə nail olduğunu müəyyənləşdirmək üçün süjet-kompozisiya tamlığını dərk etmək və qiymətləndirmək zəruridir. Yalnız bundan sonra təsvir olunan hadisələr arasında səbəb-zaman əlaqəsini izləmək, hər bir personajın hərəkət xəttini yoxlamaq və dəyərləndirmək olar [10, s. 85].

Redaktor romanın süjetini, iştirak edənlərin münasibətlərinin məntiqini, onların hissələrini qanunauyğun surətdə əks etdirən hadisələr zənciri kimi qiymətləndirir, qəhrəmanların xarakterlərinin daha tam ifadə olunduğu vəziyyətləri müəllifin tapan bildiyini də o, müəyyən edir.

Bütövlükdə isə romanın əlyazması üzərində redaktor işinin müvəffəqiyyəti həm yazıçının fərdi yaradıcılıq fikrinə nüfuz etmə, həm də janrın ümumi xüsusiyyətlərinin düzgün anlaşılması ilə şərtlənir [10, s. 86].

Nəticə. Beləliklə, redaktor əsərin təhlili və qiymətləndirilməsi zamanı hər şeydən əvvəl incəsənət əsərinin əsası kimi obrazın köklü xüsusiyyətlərindən çıxış etməlidir.

Redaktorun bədii əsər üzərində işinin birinci mərhələsi əlyazmanın redaktor təhlilidir. Əlyazmanın redaktor təhlilinin məqsədi əlyazma müsbət dəyərləndirildiyi təqdirdə, əsərin qiymətləndirilməsi, onun işlənilib tamamlanması yollarının müəyyənləşdirilməsidir. Əlyazmanın qiymətləndirilməsi mühüm ideoloji vəzifədir. Nəşrin məqsədəuyğun olub-olmaması haqqında qərarı məhz redaktor qəbul edir. Ona görə də oxucunun həqiqətənmi qiymətli və faydalı əsərlə qarşılaşacağı ilk növbədə məhz redaktordan asılı olur. Bu mərhələ müəllif üçün də mühüm əhəmiyyətə malikdir. Yazıçının yaradıcılıq taleyi çox vaxt redaktorun ədəbi prosesdə həmin əsərin yerini düzgün qiymətləndirə, əsərin uğurlu və qüsurlu cəhətlərini müəyyənləşdirə bilməsindən asılı olur.

Redaktorun vəzifəsi müəllifi anlamaq, onun özünəməxsusluğunu duymaq, əsərə ehtiyatla, yaradıcılıqla yanaşmaqdan ibarətdir. Moldova yazıçı-dramaturqu İon Drusenin sözləri ilə desək, yaradıcılığın daxili arxitekturasını aşkar etmək, yazıçının bir kitabından o biri kitabına keçən o yeganə motivi, o əsəbi narahatlığı tapmaq çox böyük əhəmiyyətə malikdir.

Təəssüf ki, sovet dövrü ilə müqayisədə hazırda əksər nəşriyyatlarda ayrı-ayrı elm və bilik sahələri üzrə ixtisaslaşmış redaktorlar çox azdır, bəzilərinə isə, ümumiyyətlə, yoxdur. Professor İsmayıl Vəliyev təsdiqlədiyi kimi, hal-buki əvvəllər, məsələn, tək-cə bədii ədəbiyyatın nəşri ilə məşğul olan nəşriyyat redaksiyalarında çox zaman redaktorlar ədəbiyyatın növünə və janrına görə ixtisaslaşmışdılar. Bu da məhz bədii materialın – mətnin özünəməxsus xarakterindən doğurdu. Bədii əsərlərin redaktəsi – onun öyrənilməsi, analitik təhlili əsərin spesifik xüsusiyyətləri ilə bağlıdır. Belə ki, nəşriyyatlarda hekayə, nağıl, dastan, povest və romanlar üzrə ixtisaslaşan redaktorların olması əhəmiyyətli hadisədir. Bu, həm də bədii əsərlər içərisində epik əsərlərin həcminə daha çox olmasının nəticəsi kimi qiymətləndirilə bilər [10, s. 71].

ƏDƏBİYYAT

a) Azərbaycan dilində

1. Axundov M.F. Bədii və fəlsəfi əsərləri. – Bakı: "Yazıçı" nəşriyyatı, 1987. – 368 s.
2. Aslan Knyaz. Şəxsiyyətin formalaşmasında bədii ədəbiyyatın rolu: Monoqrafiya. – Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2005. – 330 s.
3. Cəlil Məmmədquluzadə. Əsərləri: Üç cildə. Üçüncü cild. – Bakı: Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı, 1967. – 904 s.
4. Cəfər Xəndan Hacıyev. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: Dərs vəsaiti. – Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1958. – 288 s.
5. Ədəbiyyatşünaslıq terminləri lüğəti / Tərt. Əziz Mirəhmədov. – Bakı: "Maarif" nəşriyyatı, 1978. – 200 s.
6. Mir Cəlil, Pənah Xəlilov. Ədəbiyyatşünaslıq: Ali məktəblər üçün dərslik. – Bakı: "Maarif" nəşriyyatı, 1972. – 280 s.
7. Mikayilov Ş. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: Dərs vəsaiti. – Bakı: "Maarif" nəşriyyatı, 1981. – 228 s.
8. Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı: Ali məktəblər üçün dərslik: I cild. – Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2007. – 504 s.
9. Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı: Ali məktəblər üçün dərslik: II cild. – Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2007. – 564 s.
10. Vəliyev İ. Ədəbi-bədii və uşaq kitablarının redaktəsi: Dərslik. – Bakı, 2012. – 202 s.

a) Rus dilində

11. Козлова М.М. Редакторская подготовка литературно-художественных изданий: Учебное пособие для студентов специальности "Издательское дело и редактирование". – Ульяновск: УлГТУ, 2000.
12. Редактирование отдельных видов литературы: Учебник / Под редакцией проф. Н.М.Сикорского. – Москва: Книга, 1987. – 400 с.
13. ГОСТ 16447-78. Издания. Термины и определения основных видов. Взамен ГОСТ 16447-70; Введ. 01.07.79. 19 с.
14. Кожевников Г.В. Типология литературно-художественной книги: Учебник. – Москва, 2001.

FEATURES OF VARIOUS GENRES
EDITING LITERARY-ART WORKS
(based on the edition of prose works)

Knyaz ASLAN

SUMMARY

In the article features of editing of literary and art editions are considered. First of all, attention is paid to the specifics of editing prose works. The author analyzed editorial preparation of various genres (short story, novella, memoir, novel) and made some generalizations.

Key words: literary and artistic works, prose, lyrics, drama, writer, prose writer, short story, novel, memoirs, novel, novel, editing.

**ОСОБЕННОСТИ РЕДАКТИРОВАНИЯ РАЗЛИЧНЫХ ЖАНРОВ
ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ
(на основе редакцией прозаических произведений)**

Князь АСЛАН

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются особенности редактирования литературных и художественных изданий. Прежде всего, внимание уделяется специфике редактирования прозаических произведений. Автор проанализировал редакторскую подготовку различных жанров (рассказ, новелла, мемуары, повесть, роман) и сделал некоторые обобщения.

Ключевые слова: литературные и художественные произведения, проза, лирика, драма, писатель, прозаик, рассказ, новелла, мемуары, повесть, роман, редактирование.